

“BALIK” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

ON THE WORD “FISH”¹

ПО ПОВОДУ СЛОВА “БАЛЫК”(РЫБА)

Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ *

ÖZ

Cümlelerin anlamlı en küçük birimi olan sözcükler, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı en küçük parçasıdır. Yaşayan canlı bir varlık olan dilin temel öğeleri olan sözcükler zaman içinde değişir, gelişir ya da kaybolur. İlk örneklerine Köktürk Yazıtlarında rastladığımız *balık* sözcüğü, Türkçe Sözlükte omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı olarak geçmektedir. Balık, Türkçede yaklaşık bin iki yüz yıldan beri kullanılan bir sözcüktür. Bu çalışmada, ilk yazılı belgelerden bugüne kadar gelen eserlerin tanıklığında balık sözcüğü üzerinde durulmuştur. Türkçenin en erken dönem metinlerinden başlamak üzere izini sürebildiğimiz balık sözcüğünün kökeni ile ilgili henüz ortak bir yargıya varılamamıştır. Çalışmada sözcüğün kökeni ile ilgili kesin bir kanı ortaya koymaktan ziyade, var olan görüşler verilmiş, balık sözcüğünün hem şehir anlamı hem de canlı olarak kullanımı tarihi metinlerden örneklendirilerek sözcüğün yüzyıllar içindeki serüveni incelenmiştir.

Dilde bazı sözcükler önceden pek çok nesneyi veya kavramı karşılarken zamanla bu nesne ya da kavramlardan sadece birini karşılayacak şekilde kullanılmaya başlanabilir. Balık sözcüğü de böyledir. Önceleri sözcük, “şehir, suda yaşayan balık ve fiil şekliyle yaralanmak” anlamlarında kullanılırken, günümüzde sadece suda yaşayan balık anlamını korumuş diğer anlamları kullanımdan düşmüştür.

Anahtar Sözcükler: Balık, Köken Bilgisi, Şehir.

ABSTRACT

The smallest meaningful units of the sentence, words are the smallest meaningful parts of the tongue that enables people to communicate. The words, basic elements of tongue as a living being, change, develop or disappear in time. The word 'fish', which we encounter in the first examples of Köktürk scriptures, is a general name of the animal which reproduces in eggs, takes breath with gills, lives in water from the chordates, as it is explained in Turkish Dictionary.

Fish is a word that has been used for about one thousand and two hundred centuries in Turkish language. In this study, the 'fish' has been analyzed within the works from the first written documents to today ones. The origin of 'fish' word has not been accepted mutually from the beginning of former period of Turkish language. Rather than revealing a certain

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.243

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: nesrin_kars@hotmail.com

view on the origin of this word, there are current viewpoints in this study. The usage of ‘fish’ word in meaning as city and as a fish, itself has been analyzed through its adventure for centuries by exemplifying historical texts.

While some words mean many objects or concepts in tongue in the past, they can mean just one of them in time. Although the word was used both as “city” and “fish living in water” or “being injured” as a verb in the past, it has only kept the meaning of fish living in water today.

Key Words: Fish, Etymology, City.

АННОТАЦИЯ

Слово *балык* (*рыба*) в первые встречается в гектиюркских надписях. В толковом словаре турецкого языка разъясняется как животное из позвоночных, обитающее в водах, дышащее жабрами, плодятся икрой. Слово *балык* в турецкой лексике начало употребляется тысячу двести лет тому назад. В статье рассматриваются древнетурецкие документы, содержающие слово *балык*. Это слово имело разное значение, кроме рыбы означало город и живое существо.

Некоторые слова по смыслу иногда означают разные предметы и имеют разные понятия. Таково рода и слово *балык*. Раньше слово балык означал “город, обитаемая в воде рыба и как действие”. На данный момент сохранилась форма – обитаемая в воде рыба, остальное значение это слово потеряло.

Ключевые слова: балык, основоаведение, город

Canlı bir varlık olan dilin temel öğeleri, sözcüklerdir. Tıpkı dil gibi canlı olan sözcükler de zaman içinde değişir, gelişir ya da ölür. Türk dilinin sözcüklerini tarihî metinlerinden hareketle incelediğimizde pek çok sözcüğün değişime uğradığını veya kullanımdan düşmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Dil bir iletişim aracı olarak, duygu ve düşüncelerimizi başkalarına aktarmamızı sağlar. Sözcüklerin ve kuralların oluşturduğu bu gizemli sistemin en zayıf halkasını sözcükler ve yükledikleri anlamlar oluşturur. Sözcüklerin tek başlarına bir anlamları yoktur. Eşzamanlılık düzleminde anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere ve bunları kullananlar arasındaki artzamanlı bir uzlaşmaya bağlıdır. Demek ki, bir adın birden çok anlamı olabilir, ancak belli bir bağlamda bu anlamlardan sadece biri gerçekleşebilir. (Üşenmez 2004: 404)

Dilbilimsel açıdan kelime kökenine dair verdiği bilgiler bakımından tarihi metinler, oldukça önemli kaynaklardır. Tarihi metinlerde, balık sözcüğünün geçirmiş olduğu evrelere göz atalım:

İlk örneklerine Köktürk Yazıtlarında rastladığımız *baluk* sözcüğü, Türkçe Sözlük'te omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı olarak geçmektedir. (Türkçe Sözlük 2005: 190-191)

Gabain'in, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde, *balık*: şehir, *balık* / *balak* : balık; *balık-* : yaralanmak. *balıĝ* : yaralı, şekilleriyle kullanılır. (Gabain 1988 : 266)

Köktürk Yazıtlarında, balık şehir anlamıyla, Bilge Kağan doğu yüzü 28. satır: *Otuz yaşıma beş balık tapa süledim.* (Otuz yaşında Beşbalık' a kadar sefer ettim.) *Beşbalık anı için ozdı.* (Beşbalık onun için kurtuldu.) Bilge Kağan doğu yüzü 30.satır: *En ilki togu balıkda sünışdim.* (İlk önce Doğu Balık' ta savaştım.) (Tekin 2008: 60) Kültiğin doğu yüzü 12. satır: *Balıkdaki tagıkmış.* (Şehirdekiler dağa çıkmış) (Tekin 2008: 26) Tonyukuk doğu yüzü 2. satır: *Şantung balıkka taluy ögüzke tegirtim.* (Şantung şehrine, denize ulaştırdım.) (Ergin 2006: 70), Balık sözcüğü, “çamur” anlamıyla, Kültiğin kuzey yüzü 8. satır *Eki erig sançdı. Balıkka basıkdı.* (İki eri mızrakladı, çamura garketti.) (Tekin 2008: 38)

Eski Uygur Türkçesi'nde; *balıg*, *balak*, ve *balık*: 1. balık, 2. şehir anlamında kullanılmıştır. *balık bēgi*: şehir beyi, vali; *balıqçr*: balıkçı; *balıqça*: balık gibi şekilleriyle kullanılır. (Caferoğlu 1993: 21) Maytırsimit'te, *balıklı*: şehirli, Altun Yaruk'ta *balıkkaya*: küçük şehir anlamındadır. (Doğan-Usta 2014: 78) Eski Uygur Türkçesinde, *balıq*: şehir, kent, anlamıyla, *Iğlayu balıqqa* kirdi. (IV. 1, XXXIX-8) (Ağlaya ağlaya şehre girdi.), *Ērdinilig balıqqa orduga* (XXXIX- 3) (Mücevherli şehrine ve sarayına), *Balıq*: balık anlamıyla *Balıq oduğ erkēn* (XVII-2), balık uyanık iken. *Balıqça aǵnayu* (LVIII-7), (Balık gibi debelenerek.) *Keyikçi, balıqçı* (I-8), (geyik avcıları, balıkçılar) Eski Uygurca tövbe dualarında, *ulusuğ balıqğ iki yartam xılu turqurmağ* “memleketi şehri iki parça kılmak, nifak sokmak” (Doğan 2010: 310).

Quliyev, *balık* sözcüğünün, eski Türk dilinde şehir anlamı taşıyıp, toponimlerin oluşturulmasında kullanıldığını ve *Bay Balık*, *Baranas Balık*, *Bavil Balık*, *Beş Balık*, *Yanqı Balık*, *Toǵu Balık*, *Uçayan Balık*, *Çan Balık* şekilleriyle geçtiğini söyler. (Quliyev 1999: 17) Eski Türklerde beş sayısı sembolik anlamlara sahiptir. Altın, ağaç, su, yer ve ateş, beş sayısıyla ifade edilir. *Beş Terek*, *Beş Ağaç*, *Beş Üy* gibi. Beş Aran, Kırım'da; *Beş Tav*, Kuzey Kafkasya'da; *Beş Ağaç*, Taşkent'te; *Beş Balık*, Uygurlar'dadır. Beş sayısı İslâmiyet'te de büyük bir yer tutar, İslâm'ın şartı beştir. (Karaörs 2002: 168)

Türk dilinin başyapıtlarından olan Divan-ü Lügati't Türk 'te, balıg: yaralı anlamında,

“Başı anıy alıktı

Kanı yozup turuktı

Balık bolup tagıktı

Emdi anı kim yeter” (DLT C. II: 192) “Onun yarası azdı, kanı çok akıp durdu, yaralanıp dağa çıktı, şimdi ona kim yetişir.”

“Urmuş ajun pusuğın kalmış anı balıg/Em sem anğar tilenip sizde bulur yakıg” (DLT C. I: 407-408) “Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış, ilaç çare arayıp yakıyı sizde buluyor.” *balık*- yaralanmak, *Er balıktı* “adam yaralandı.” (DLT C. II: 119) *balık*: balçık, *Balçık balık yugrulur*, *Çıgay yawuz yıgrılur* “balçık çamur yoğrulur, yoksul, miskin kötüleşir.” (DLT C. I: 248) *balık*: balık, *Balık suwda közi taştın* “balık suda, gözü dışarıda” (DLT C. I: 379) *balık*: çamur. Birtakım Oğuzlarla Argu dilince. Oğuzların birtakımları da üç sâkin ile “balk” derler. (DLT C. I: 379)

balık: İslâmlıktan çok evvel Türk dilince, sığınak, kale, şehir demektir. Uygurcada dahi böyledir. Uygurların en büyük şehirlerinden birisine Beş balık denir. Burası Uygurların en büyük şehridir. Beş şehir demektir. Bundan başka bir şehirlerine dahi Yengi balık denir. Yeni şehir demektir. (DLT C. I: 379) *balıklıg ökü:* balığı olan ırmak, Çamurlu yere de böyle denir. Arguca (DLT C. I: 498) *balık*: balık, *Ol mañga balık sarmaşdı.* “O bana sudan balık çıkartmakta yardım etti.” (DLT C. II: 216) *balık eligdin sıdhrıldı.* “balık elden sıyrıldı”, Herhangibir kaygın şey elden ve başka şeyden sıyrılırsa yine böyle denir. (DLT C.

II: 232) *balıksa-* balık yemeyi istemek, *er balıksadı* “adam balık yemek istedi”, (DLT C. III: 334)

Kutadgu Bilig’te, *balık*; balık, *balık-* yaralanmak anlamları ile varken şehir anlamında balığa rastlanmamıştır. *Uçuğlı yoruğlı suv içre balık/Kutulmaz seniñdin aya sarp kalıp* (Arat1999: 533) “Uçan, yürüyen, ve suda yüzen mahlûkların hiç biri senin elinden kurtulamaz, ey çetin huylu insan” (Arat 2003: 385) *Balıkmış bar erse sen emlet körü/Bulun bolmış erse yulup ol kirü* (Arat 1999: 254)“Yaralanan varsa sen bakıp tedavi ettir, esir olan varsa kurtar geri al.” (Arat 2003: 178)

Atabetü’l Hakayık’ta balık sözcüğüne rastlanmamıştır.

Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügâti’nde *balık*: balık anlamıyla geçmektedir. (Turan 2001: 119)

Ahmed-i Yesevî ‘de (11-12. yy) *balık*. (Eraslan 2000: 435) Harezmi Türkçesi dönemi eseri Nehcü’l Ferâdis’ta ‘*Ömri barınça ol Decleniş balıqıdın tatmadı*.(Tezcan-Zülfikar 2004: 152) Kıpçak dönemi eserlerinden İrşâdü’l Mülûk Ve’s Selâtin’de *balık* “ *balık gibi, taķı bâkā gibi, taķı kışkaç gibi*”(balık gibi, kurbağa gibi, yengeç gibi” (Toparlı 1992: 507) El Kavanînü’l-Küllîyye Li-Zabti’l –Lügati’t-Türkiyye *balık* (Toparlı vd. 1999: 79) Kıpçaklar balığa bugünkü söyleyişe çok yakın olarak, *baluc*, *baluczi*, “balıkçı” demektedirler. (Safran 1993: 79)

Çağatay dönemi eserlerinden, Şeyh Süleyman Lügatı, Leyli Vü Mecnûn’da *balıg*, “şehir, vilayet” anlamıyla geçerken, *balıg* balık anlamıyla, Nevâdirü’n Nihâye, Lütfî Divânı, Târih-i Enbiyâ ve Hukemâ, Gül ü Nevruz, Fevâidü’l- Kiber adlı eserlerde rastlanmıştır. (Ünlü 2013: 99) Sirâcü’l-Kulûb’de “*Andan Haķ Ta’âlâ bir balıķ yaratdı, andan ol gümgüme ol balıgıñ arkası üzerine*” (Karasoy 2013: 26) Şiban Han Divânı’nda, *Ol kadd ü kâmet şevkıdın tıgdi yürekke bir kalem/Balıg turur bil yüregim kögsüm aña hem tâbedür*. (Karasoy 1998: 130)

Eski Anadolu Türkçesi, *balık* şekliyle, Süheyl ü Nev-bahâr ‘da, *Yir altma çün kan becid sızdıdı/Öküç kanda balık gibi yüzdidi*. (Dilçin 1991: 381) Yûsuf u Zelihâ, *Çün diler Yûsuf ki kendözin yuya/Bir balık gelür metris olur suya*. (Yıldız 2008: 224) Evliya Çelebi seyahatnâmesinde *balıg*, (Develi 1995: 175)

Derleme Sözlüğü’nde; *balık*; kedi yavrusu (Erzurum), *balık*; hamut, eğer, semer ve küfelerin altına konulan keçe parçaları.(Muğla), *balık*; odanın seki ile gözenekleri arasında bulunan, yemek kaplarının saklanmasına yarayan karanlık yer. (Erzurum), Semer içine konan keçe parçaları. (Dereçine /Sultandağı Afyon) (DS 1993: 504-505)

Tarihî Türkçe metinlerin taranmasıyla oluşturulmuş Tarama Sözlüğü’nde, *balıg*: balık anlamıyla, 14. yy. Gülşehri’nin, Ferhengname-i Sa’di Tercümesi adlı eserinde,

Karınca vü balıg u hem kurd u kuş

Melâik ki göklerde vardur öğüş

Eğer diyeler şükrünü yer yerin

Diymeyeler bellü binde birin (TS 1995: 389) geçmektedir.

Lehçe-i Osmânî’de (1876); balık ağı, balık avı, balık avlamak, balık otu, balık pulu, balık kulağı, balık sırtı, balıkçı, balıkçıl, balıkçın: ufak deniz kuşu, balıklamak: balık gibi kertip yan sıçramak, balıklava: aslı balıklak. Balıklı sahillerde ve göllerde balık yatağı olan yer. (Toparlı 2000: 38-39)

Azerbaycan Türkçesinde *balıg*, Başkurt Türkçesinde *balık*, Kazak Türkçesinde *balık*, Kırgız Türkçesinde *balık*, Özbek Türkçesinde *balıq*, (KTLS: 48) , Uygur Türkçesinde *beliq*, (Doğan 2014a: 27) Türkmen Türkçesinde *bâlık* (Doğan 2014b: 129) Eren, Kazan Tatarcasında *balık*, Nogay Türkçesinde *balık*, Karakalpak Türkçesinde *balık*, Sartça *balık*, Altay, Şor, Sagayca, Koybalca, Küerikçe *palık*, Tuvaca *balık*, Yakutça *balık*, Çuvaşça *pulâ*, şekliyle görülen *balık* kelimesinin Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Türkçeden Arapça'ya *bâliq* olarak geçmiştir. Kökeni bilinmemektedir demıştır. (Eren 1999: 36) Romence, *peşte* (Kerim vd. 1996:52) Azerbaycan Türkçesi, *balıg* (Altaylı 1994: 88) Kırgız Türkçesi, *balık* (Taymas 1998: 84), Altay Türkçesi, *balık*(Naskali vd: 1999: 35), Teleüt Ağzı (Altay Türkçesinin güney ağzı), *palık*,(Akalin vd. 2000: 82) Tuva Türkçesi, *balık*, (Arıkoğlu vd. 2003: 11) Irak Türkmen Türkçesi 'nde *bâliq*, (Bayatlı 1996: 133) Yeni Uygur Türkçesinde *bêliq* (Kurban 1995: 38) Saha (Yakut) Türkçesinde *balık* (Vasiliev 1995 : 25) , Kırımçak Türkçesinde *balıx* (Rebi 2004 : 72) fonetik varyantlarıyla *balık* anlamında kullanılır.

Balık sözcüğü Üzerine Yapılan Köken Bilgisi Çalışmaları:

Andreas Tietze'in, Etimolojik Sözlüğü'nde, *balık*; bilinen hayvan cinsi olup, ET. < *balık* olduğunu Clauson'a gönderme yapar. (Tietze 2002: 271-272)

Hasan Eren'in Etimolojik Sözlüğü'nde; *balık*, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı olup, Eski Türkçe'den başlayarak kullanıldığını Orta Türkçe'de *balık* biçimine geçtiğini, Eski Kıpçakçada da *balık* olarak kullanıldığını, kökeninin bilinmediğini bildirir. Balkan sözcüğünün de “sarp ve ormanlık dağ ” anlamına gelen balkan sözcüğünün de *balık* sözünden –(an) ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu türevde gördüğümüz –(an) eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Sazan örneğinde olduğu gibi. Kaşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz Oğuzca *balık* sözü “çamur” anlamına gelir. Buna göre balkan türevinin başlangıçta “bataklık” anlamına geldiği anlaşılıyor. Yerel ağızlarda balkan'ın bataklık olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Ağızlarda balkan “su birikintisi” olarak da geçer. Ovalık alçak yerlere balkan adının verildiği anlaşılıyor. Ağızlarda balkan sazlık anlamını aldığı gibi, ormanlık, sık ağaçlık yer değerini de kazanmıştır. Türkçe balkan biçimi komşu dillere de geçmiştir. Macar ağızlarında *balkán*, *balkány* “su birikintisi, bataklık” olarak kullanılır. TESz 'in Türkçe balkan'ın * bal- kökünden gelen bir türev olduğu yolundaki savı yanlıştır. TESz eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan balçık biçimini de yanlışlıkla * bal- kökünün bir türevi olarak açıklamıştır. Bulgarca balkan 'da bir dağ olarak Türkçeden kalma bir alıntıdır. Rus ağızlarında da balkan koyak, ormanla dağ arasındaki alan, dağ eteği anlamında kullanılır. (Eren 1999: 37)

Eyüpoğlu'nun Türkçe Kökler Sözlüğü'nde; bal- verimli bir kök değildir. Başat sesleri a-i'dir. Bu kök ışma, parlama, yapışma anlamları içeren sözcükleri oluşturur. *Balkı*-, *balk ur*- gibi. (Eyüpoğlu 1989 :44)

Hamilton, *balıq*, şehir kent anlamıyla, *bāl-* (*bā-*'nın “-l-“ ‘li edilgeni), “bağlanmak, kuşatılmak” + Sonuç bildiren –q eki= (surlarla) çevrilmiş yer anlamına gelirken, Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen*, C. 2, No 712'de, adlı eserinde *balıq*'ın etimolojisinin “çamur, balçık” ile ilişkili olabileceğini de bildiriyor. *Balıq taştın tarıgçılarağ körür erti*. “şehirin dışındaki çiftçileri görüyordu.” (Köken 1998: 164) Eski Türkçe'de sözcük, *ba-* bağlamak, *bayuqsen* (Akalin 1988: 266) “bağladım” şekliyle geçer.

Nişanyan'ın Etimolojik Sözlüğünde, balık, Eski Türkçe Brahmi Uygur metinlerinde suda yaşayan canlı, *bâlık, belki vıcık, yapışkan anlamında, balçık sözcüğü için ise; Eski Türkçe, bal-+IK “bağlanmak, yapışmak” < ba-+IL “bağlamak” Eski Türkçe bal- fiilinin kaydedilmiş olan “bağlanmak” anlamının yanında “yapışmak, sıvanmak” gibi ikinci bir anlamı olduğu varsayılmalıdır. Ancak /ç/ sesinin kaynağı açık değildir. Belki /l/ sesinin etkisiyle /ş/ > /ç/ evrimi düşünülebilir. *başlık>balçık. (Nişanyan 2009: 53)

Menges, balçık kelimesinin “*bal” kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca “balyasun” “şehir” biçimiyle birleştirmiştir. Doerfer balık “çamur” sözünün “şehir” anlamını aldığını seslendirmiştir. (Yıldırım 2011: 26)

Gülensoy Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı eserinde, Uygurca ve Orta Türkçe’de, Anadolu Ağızları ve Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki balık sözcüğünün fonetik varyantlarını verirken, “sarp ve ormanlık dağ” anlamına gelen, balkan kelimesinin etimolojisinde balkan < ET. *bal(ı)k “çamur” + an “bataklık” balık, “şehir”, Anadolu ağzlarında, balkan, balgam, balgamlık, fonetik varyantlarıyla” sazlık, bataklık” anlamında kullanılmaktadır. (Gülensoy 2007: 110)

Clauson’un Etimolojik Sözlüğünde, Yakutça balık, Çuvaşça pulâ/polâ olan balık sözcüğü 1. balık, 2. şehir anlamıyla çok erken zamanda Moğolca balağusunun ondan geldiğini, şehir anlamında kullanılan balığın, ortaçağlarda kent ve şehir kelimeleriyle yer değiştirdiğini 3. balçık, çamur anlamına geldiğini ve morfolojik olarak balık ve balçık kelimeleri arasında bir bağlantı olduğunu bildirir. (Clauson 1972: 335-336)

Severtyan, bal “kil, çamur” kökenine dayandırıp, balıq < *bâlıq < *bâlaka şeklinde geliştiğini bildirir. (Sevortyan 1978: 59-60)

Osman Karatay, “Balık “kent” kelimesinin kökeni adlı makalesinde, şehir anlamındaki balık için Sinor (1981)’den alıntılamıştır. En ileri çalışmayı yapan, Sinor’a göre balık kelimesi Türkçede yaygın kullanım kazanamamıştır ve bu yüzden Ön veya Orta Türkçe kelime hazinesine dahil edilmemelidir. Moğol balgasun ve Mançu falga’nın Türkçe balık kökenine itiraz etmeyen Sinor, bunu Vogul pël, Ostyak pügel ve Macar falu ile bağlantılı görerek, Türkçe kelimenin bu kelimenin atası olarak kurulan Ön Ugor *palýV*’ın ödünçlenmiş biçimi olduğu sonucuna varır. (Karatay 2008: 349-350)

Balık sözcüğüne ses akrabalığı bulunan sözcükler şunlardır:

balq/balıq : kent, *balq-* : parlamak, *balkan*: orman, *balkan* : dağ, *balkar* : dağ

Karatay’ın anlam öbeklerinden yola çıkarak değerlendirdiği makalesinde balık için şöyle der: şehir ya “korunma” kökenlidir, ya da balçık > kerpiç > duvar şeklinde gelişmiştir. Ancak dilbilim kanıtları ilk çabada balık’ı gönderecek anlam öbeğini tespit etmekte fazla yardımcı olmuyor. Aslında Ugor bölgesinde duvarlar çamurdan balçıktan değil ağaçtan yapılırdı. Bunun için burada anlam merkezli bir kelime beklememiz gerekiyor. İlgili kelimelerin köy anlamına gelmesinden hareketle Ugor **palýV*- sözcüğü Türkçe ağıl ile karşılaştırılmış ve Sauvageot tarafından 1930’da yapılan köken önerileri “çit, çevreleme, duvar” merkezli olarak geliştirilmiştir. Türk dünyasında ise ancak güneyde, İpekyolu boyunca üzerinde şehirlerin dizildiği şerit üzerinde kerpiç kullanılarak duvar ve bina yapıldığı düşünülebilir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud bu bölgedendir. Kelime kuzeyde, tam bozkır bölgesinde ve belki orman kuşağında kullanılmışsa benziyor ki buradan orman halkları olan Mançu ve Moğollara geçmiştir. Balık veya bal kelimelerinden herhangi birinde herhangi bir kuzey dilinde koruma anlamına rastlasaydık işimiz daha kolay olacaktı. Bu anlam mevcut bulunmadığına ve hakkında kuşulanmak için sebeplerimiz olduğuna göre geriye ne kalıyor? Sanırım Kaşgarlı’nın iki ayrı balık vermesi gibi, bizde alakalı

gözükten kelimeleri birbirinden ayıracağız. Ugorca kelimeler şehir anlamı kazanmamış, köyde kalmışlardır. Tüm bunları Türkçe balçık olan balık ile bağlayabilirken, kent olan balık ise bambaşka bir kelimedir ve parlamaktan anlam istilasıyla şehir anlamı kazanmıştır. (Karatay 2008: 352-353)

Türkçe'nin Verintiler Sözlüğü'nde, Karaağaç, balık sözcüğü için birinci anlamı, şehir anlamında Farsça'ya da aynı anlamla geçtiğini, ikinci anlamı omurgalılarından suda yaşayan solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı, olarak belirtilmiş, Farsça, Ermenice, Arapça, Rusça, Macarca, Bulgarca, Sırpça, Makedonca ve Yunanca'ya kelimenin ödünçlendiğini bildirir. (Karaağaç 2008: 75)

Ercilasun, Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı kitabına yazdığı tanıtım yazısında şöyle der : “Şu balçık'ın sırrını çözebilir miyiz meselâ? Gerçekten de Eren'in ve Gülensoy'un dediği gibi bir metatez mi var? (bal(ı)k+aç > balkaç >balçık >balçık). Balık şehir demek, balçık ise çamur. Çamur mu şehirden, şehir mi çamurdan çıkar? Bugün yaşadığımız şehirlere bakıp “tabii ki çamur şehirden çıkar” diyecek olanlara bir sözümlük yok ama ilk şehirlerin çamurdan / kerpiçten çıkmış olması daha mantıklı görünüyor. O zaman çamuru (balçık'ı) şehirden (balık'tan) çıkararak etimolojiye evet diyebilir miyiz? Belki balçık da balık da Menges'in dediği gibi meçhul bir *bal kökünden çıkmıştır. Bu arada Eski Yunancadaki polis'i de hatırlamalı (mıyız?).” (Ercilasun 2008: 138)

SONUÇ

İlk yazılı belgelerden, bugüne kadar gelen eserlerin tanıklığında balık sözcüğü üzerinde durulmuştur. Eski Türkçe dönemine ait Köktürk Yazıtları'nda, Eski Uygur Türkçesi'nde ve Türk dilinin başyapıtlarından Divan-ü Lügati't Türk'te, balık sözcüğü; 1. şehir, fiil şekliyle 2. yaralanmak 3. balık anlamlarına gelmektedir. Kutadgu Bilig'te, balık ve yaralanmak anlamları varken, şehir anlamına rastlanmamıştır. Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine ait metinlerde ve Çağdaş Türk lehçelerinde de şehir anlamı yoktur. Dilin yaşayan canlı bir varlık olma sıfatıyla, sürekli yeni kavramlar türetmesi, gelişme ve değişme göstermesi ve zamanla bir takım öğelerini de yitirmiş olması doğaldır. Dilde bazı sözcükler önceden pek çok nesneyi veya kavramı karşılarken zaman içerisinde bu kavram ya da nesnelere sadece birini karşılayacak şekilde kullanılabilir. Suda yaşayan canlı anlamındaki balık, Eski Türkçe'den günümüze değin hiç değişmeden gelirken, şehir anlamına gelen balık sözcüğü ise yerini zamanla kent kelimesine bırakmıştır. DLT'de, “ken”, doğu ülkelerinde her şehre verilen bir addır. Bu kelime kend kelimesinin kısaltılmıştır. (DLT I: 339) *Beg kend egirdi*. “Bey şehri kuşattı” (DLT I: 178) *ol begge kend egrişti*. “O, şehri sarmakta Bey'e yardım etti.”(DLT I: 236) Kend, şehir, kale, kent, şehir (DLT IV: 301) Büyük Türkçe Sözlük'te, kent, Soğdca kökenli olup, şehir anlamındadır.

(<http://www.tdk.gov.tr/index>) Verintiler Sözlüğü'nde, kent; şehir, site anlamında olup, sözcüğün Farsça ve Rusça'ya da verildiği de bildirilir. (Karaağaç 2008: 483)

Balık kelimesinin etimolojisi konusunda ise pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Türkçenin en erken dönem metinlerinden başlamak üzere izini sürebildiğimiz balık sözcüğünün kökeni ile ilgili henüz ortak bir yargıya varılamamıştır. Sözcük, Menges'in ifade ettiği gibi meçhul bir *bal kökünden mi gelmekte, Sinor'un söylediği gibi Ön Ugor *paljV'in* ödünçlenmiş biçimi mi ya da Eren'in ifade ettiği gibi kökeni bilinmiyor mu? şeklinde, tartışmaya açık, etimolojisi izah bekleyen bir sözcük olduğu muhakkaktır. Belki

de şehir anlamına gelen balık ile suda yaşayan canlı olan balık sözcüklerinin etimolojileri ayrı ayrı düşünülmelidir.

KISALTMALAR

DLT: Divanü Lûgat-it Türk

DS: Derleme Sözlüğü

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KAYNAKÇA

ALTAYLI S. (1994), **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I**, MEB Yay. İstanbul.

ARAT R. R. (1999), **Kutadgu Bilig I**, Metin, TDK Yay. Ankara.

ARAT R. R. (2003), **Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig**, TTK Yay. Ankara.

ARIKOĞLU E. - Kuular K. (2003) **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara.

ATALAY B. (1992), **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**, C. I-II-III, TDK Yay. Ankara.

ATALAY B. (1993), **Divanü Lûgat-it Türk Dizini Endex**, C. IV, TDK Yay. Ankara.

BAYATLI H.K. (1996), **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay. Ankara.

CAFEROĞLU A. (1993), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CLAUSON S. G. (1972), **An Etymological Dictionary Of Pre- Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, At The Clarendon, Press.

Derleme Sözlüğü (1993), TDK Yay, S:211/2, Ankara.

DEVELİ H. (1995) , **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. yy. Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, TDK Yay. Ankara.

DİLÇİN C. (1991), **Süheyl ü Nev-bahâr**, TDK Yay, Ankara.

DOĞAN İ. - USTA Z. (2014) **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı, Sözlük-Gramatikal Dizin**, Altınpost Yay. Ankara.

DOĞAN L. (a2014), **Uygur Türkçesi Grameri**, Parafiks Yay. İstanbul.

DOĞAN L. (b2014), **Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları)**, Parafiks Yay. İstanbul.

DOĞAN, Ş. (2010), “Eski Uygurca Tövbe Duaları”, Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu, **3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, 2010, s. 303-319.

ECKMANN J. (2004), **Nehcü'l-Feradis, (Cennetlerin Açık Yolu) I** Metin, II. Tıpkıbasım, Yay. Tezcan, S.- Zülfikar, H., TDK Yay. Ankara.

ERASLAN K. (2000), **Ahmed-i Yesevî**, T.C. KB Yay. Ankara.

ERCİLASUN, A. B. (2008), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Bahar, s. 137-139.

EREN H. (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Bas, Ankara.

ERGİN M. (2006), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay, İstanbul.

EYÜPOĞLU İ. Z. (1989), **Türkçe Kökler Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GABAİN A. V. (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, Çev: Mehmet Akalın, TDK Yay. Ankara.

GÜLENSOY T. (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, A-N, TDK Yay. Ankara.

HAMILTON J. R. (1998), **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, Çev: Köken, V., TDK Yay. Ankara

- <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option>
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option>
- KARAAĞAÇ G. (2008), **Türkçenin Verintiler Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara . KARAÖRS M. (2002), Eski Türklerde ve Kırım'da Semboller, **Türkler**, C. 4, Yeni Türkiye Yay. Ankara s. 162-170.
- KARASOY Y. (1998), **Şiban Han Divânı**, TDK Yay. Ankara. KARASOY Y. (2013), **Sirâcü'l-Kulûb**, TDK Yay. Ankara.
- KARATAY O. (2008), Balık “Kent” Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım, **1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu** (23-26 Ekim 2007) Bildirileri, Yay. Özkan A. - Turan S. Isparta, s. 349-353.
- KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ I** (1992), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- KERİM A. – Kerim L. (1996) **Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük**, Editura Kriteron. RYUMİNA L.T. - SIRKAŞEVA, KUÇİGEŞA N.A. (2000), **Teleüt Ağzı Sözlüğü**, Çev: Akalın Ş. H. - Turgunbayev, C. TDK Yay. Ankara.
- NASKALİ E. G. - Duranlı M. (1999), **Altayca-Türkçe Sözlük**, Ankara.
- NECİP E. N. (1995), **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Rusçadan Çev. Kurban, İ. TDK Yay. Ankara.
- NİŞANYAN S. (2009), **Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Everest Yay. İstanbul.
- PAŞA A. V. (2000), Haz. Recep Toparlı, **Lehçe-i Osmânî**, TDK Yay. Ankara . QULİYEV E. A. (1999), **Eski Türk Onamastik Sözlüyü**, Bakı.
- REBİ D. (2004), **Kırımçakskiy Yazık**, Simperefol.
- SAFRAN M. (1993), **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklar’ da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, TKAE Yay. Ankara.
- SEVORTYAN E. V. (1978) **Etimologičeskiy Slovar, Tyurkskih Yazıkov**, Moskva.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ I** (1995), TDK Yay. Ankara. TEKİN T. (2008), **Orhon Yazıtları**, TDK Yay. Ankara,
- TIETZE A. (2002), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, Simurg Yay., İstanbul-Wien.
- TOPARLI R. (1992) **İrşâdü'l Mülûk Ve's-Selâtin**, TDK Yay. Ankara.
- TOPARLI R. - Çögenli M. S.- Yanık N. H. (1999), **El-Kavânî'nül'l-Külliyeye li- Zabtî'l-Lügat't-Türkiye**, TDK Yay. Ankara.
- TURAN F. (2011), **Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügâti**, Haz: Turan, F., Bay Yay. İstanbul.
- TÜRKÇE SÖZLÜK** (2005), TDK Yay. Ankara.
- ÜNLÜ S. (2013), **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yay. Konya.
- Üşenmez E. (2008) , Tün Sözü Üzerine, **Turkish Studies** International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter 2008, s. 399-404.
- Vasiliev, Y. (1995), **Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük**, TDK Yay. Ankara.
- Yıldırım T. (2011), **Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8, 2011, s. 22-40.
- Yıldız, O. (2008), **Yûsuf- u Zeli â**, Akçağ Yay. Ankara.
- Yuhadin K. K.(1988), **Kırgız Sözlüğü**, Çev: Taymas A, . Ankara Üniversitesi Bas. Ankara.